O MNOGOOBRAZNOSTI JEZIKA – O NJENEM OBLIKOVANJU, RABI IN UZAVEŠČANJU

Andrej E. Skubic: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Posebne izdaje), 2005. 263 str.

V času, ko se je pokazala potreba po ponovnem pregledu oz. preučitvi zvrstnosti jezika v slovenščini, med drugim tudi zaradi oblikovanja ali besedilnega dopolnjevanja elektronskih besedilnih zbirk ali korpusov, je pri Študentski založbi (v knjižni zbirki Posebne izdaje) izšla monografija Andreja E. Skubica *Obrazi jezika*. Avtor je na strokoven in hkrati na čimbolj priljuden način, z njegovimi besedami »od poljudnega klepeta prek znanstvenega diskurza do podivjane metaforike« (250), poskušal zbrati čimveč pristopov, izhajajoč iz *obrazov jezika*, predvsem človeških in družbenih, k obravnavi jezikovne raznolikosti »na način, ki nam omogoča celovit premislek« (249). Avtor je skušal poudariti oz. ponazoriti, da je jezik predvsem »družbena praksa« (249). V prid širše dostopnosti knjige je, da je znanstvena obravnava, v smislu dodatnega subjektivnega, človeškega in čustvenega odziva na jezik, tudi poljudno nadgrajevana in zato omogoča tudi večplastno, tj. tako študijsko kot informativno koristno, branje o družbeno aktualni jezikovni pojavnosti. Tako šele na koncu knjige, tj. šele v končnem sklepu, izvemo, da knjiga temelji na doktorski disertaciji, vendar je pred pisanjem te verzije avtor »skušal vse, kar je nastalo v tisti fazi, »pripeljati na dom««, skratka ugotovljeno je »skušal premleti /in/ pretehtati svoj človeški odziv« in se na neukrotljivost in samovoljnost jezika odzvati s tisto /ne/racionalno zaljubljenostjo uporabnika, ki za svoj jezik zmore tudi oceno, da je včasih tako grd, da je prav lep …

Knjiga ima pet poglavij, ki so jim v stilu znanstvenega diskurza dodani sklepi, in na koncu še seznam strokovne in druge literature in virov, ki so bili uporabljeni v monografiji. Že dovolj relevantni izbor literature (gl. ***Literatura***, 251–260) v seznamu povedno in pomenljivo izraža težnjo po upoštevanju in uporabi ter po možni aktualizaciji ali ponovnem ovrednotenju tistega, kar je bilo na področju jezikovne zvrstnosti v slovenski in tuji jezikoslovni literaturi dosedaj že povedanega in ugotovljenega. V prvem poglavju ***Pojmovanje jezikovne raznolikosti v slovenski tradiciji*** (15–53) je predstavljeno in pokomentirano, kako je problematika jezikovne raznolikosti dosedaj dojemana v slovenskem prostoru in hkrati je posledično pokomentiran sedanji pojmovnik slovenskega jezikoslovja. Škoda, da avtor ni npr. na konec knjige dodal jezikoslovni pojmovnik v obliki seznama strokovnega izrazja; to bi bil samo korak naprej od že obstoječe hierarhije jezikoslovnega izrazja v knjigi – strokovno izrazje in druga po avtorjevi presoji pomembnejša poimenovanja in zveze so namreč v knjigi označeni s krepkim ali poševnim tiskom. Drugo poglavje ***Jezikovna raznolikost v drugih semiotično-jezikoslovnih panogah in teorijah*** prinaša (55–79) kratek pregledni komentar tujih jezikoslovnih in semiotičnih usmeritev in šol predvsem z vidika dveh glavnih skupin »obrazov jezika«, tj. z vidika govorice ustanov oz. diskurzov in z vidika govorice družbenih skupin oz. sociolektov. Vrste različnih diskurzov oz. govorice družbenih ustanov so obravnavane v tretjem poglavju ***Obrazi ustanov*** (81–131), in sicer predvsem s stališča funkcionalističnih jezikoslovnih šol, kritičnega jezikoslovja in sociologije. T. i. sociolekti oz. govorice družbenih skupin so obravnavani v četrtem poglavju ***Obrazi družbenih skupin*** (133–232). Ni naključje, da je to poglavje najobsežnejše in tudi sicer najbolj avtorsko in izvirno, saj v uvodu h knjigi izvemo: »/…/ V glavnem, spoznali bomo, da poleg *zunanjih*, *objektiviziranih* posegov in pritiskov na jezik, ki jih izvajajo pravopisi, pravorečja, šolske slovnice, različna interna navodila in celo nacionalna zakonodaja po različnih bolj ali manj arbitrarnih merilih, obstajajo tudi *močne notranje*, *subjektivne sile*, ki vodijo naše jezikovno vedenje in ki so lahko z

zunanjimi pritiski v nasprotju. O utemeljenosti različnih meril v zunanjem poseganju v jezik se v slovenskem jezikoslovju zadnjih štirideset let veliko razpravlja; o notranjih silah se razpravlja malo ali nič. Zato ta knjiga« (8). Težišče te predvsem jezikoslovne knjige je torej na temeljitejšem razpravljanju o t. i. »notranjih silah v jeziku«, hkrati pa je knjiga tudi poziv k nadaljnjemu temeljitejšemu jezikoslovnemu razmisleku o sociolektih kot o »predmetu intimne identifikacije in posameznikovega intimnega osmišljanja jezikovnega koda in sveta« (13). V petem poglavju ***Spremembe danes*: *Vernakularizacija diskurzov in objektivizacija sociolektov*** (233–247) je na kratko, tudi v smislu izhodišča za nadaljnja razmišljanja in študije, predstavljen vpliv postmodernih pojavov, kot so npr. ekonomska globalizacija, na hierarhijo govoric in njihovo vrednotenje sploh.

V nadaljevanju bodo povzete, predstavljene in pokomentirane posamezne ugotovitve in opredelitve pod 1 Problemski poudarki in tudi izhodišča za nadaljnje obravnave s podtočkama 1.1 Predlogi, spoznanja in nove opredelitve in 1.2 Ponovna oz. aktualizirana ovrednotenja ugotovitev in pod 2 Terminologija – predlogi in dopolnitve. (V okroglih oklepajih bodo pripisane strani v knjigi, na katere se komentar nanaša.)

1 Problemski poudarki in tudi izhodišča za nadaljnje obravnave

– Še enkrat je v ospredju že velikokrat ponovljena ugotovitev, da bi moral jezikoslovec predvsem opisovati uporabljani jezik in govore v praksi – torej izhajati iz rabljenega v praksi, ne pa vnaprej nekaj predpisovati. Vendar hkrati se je treba zavedati, da se tudi pri opisovanju jezika v praksi teži v smer neke urejenejše posplošitve oz. idealizacije, tj. k t. i. idealnemu popisu s kar najširšo veljavo – bistveno torej je, da se tudi opisna slovnica zaveda »idealiziranosti in omejenosti /svojega/ dometa« (7).
– Avtor ugotavlja, da za slovenščino dosedaj »še ni bilo temeljitega jezikoslovnega razmisleka o notranjih silah v jeziku« (8), ki pa igrajo bistveno vlogo vsakodnevni jezikovni praksi. Izhajajoč tudi iz jezikoslovnega strukturalizma v današnji slovenistiki se jezik opredeljuje kot diasistem oz. kot sistem sistemov – tj. kot sistem, sestavljen iz različnih delnih sistemov, vendar se po avtorjevem mnenju »pot k dejanski jezikovni praksi /…/ tukaj šele začenja« (8). Poleg zunanjih, objektiviziranih posegov in pritiskov na jezik, združenih v pravopisih, pravorečjih, šolskih slovnicah, je potrebno računati z močnimi notranjimi, subjektivnimi silami, ki »vodijo naše jezikovno vedenje in so lahko z zunanjimi pritiski v nasprotju« (8).

1.1 Predlogi, spoznanja in nove opredelitve

– Avtorjevo upoštevanje družbene prakse posledično ločuje »glavni skupini t. i. obrazov jezika« – govorice ustanov so *diskurzi* in govorice družbenih stanov so *sociolekti*.
– V okviru obstoječega *knjižnega jezika* avtor opozarja na dva bistvena sestavna jezikovna pojava – *standardni jezik* in *kulturni jezik*. Hkrati pa je v komentarjih dovolj eksplicitno izraženo avtorjevo spoznanje, da tako standardizacija kot kulturnost/kultiviranost v rabi presegata meje tradicionalno knjižnega, kar po svoje relativizira in hkrati trezni njegovo jeziko/slo/vno obravnavo v smislu, da tudi z najnovejšimi opredelitvami ne more biti nič dokončno dorečenega. Sicer pa, kot ugotavlja avtor, že med standardnim in kulturnim jezikom lahko obstaja čisto načelen razkorak, ko se pojavi pogosto kar smešna ali komična težnja standardizirati nekulturno besedo. Navsezadnje je pretiran pritisk standardizacije, povsem nesorazmeren s stopnjo kultiviranosti in kulturnosti vsebine, občutil in izrazil že Prešeren v *Al' prav se piše …*
– Za dosedanje razlage interesnih govoric V. Gjurina in J. Toporišiča avtor predlaga načelno širše opredelitve. Tako npr. *sleng* opredeli kot vrsto sociolekta, brez povezave s funkcijsko zvrstnostjo, *latovščino* kot ekscesni sociolekt, *žargon* pa kot tisti del diskurza, ki ne dosega kulturne ravni in prehaja v določene vrste sociolektov.

1.2 Ponovna oz. aktualizirana ovrednotenja ugotovitev

– Tudi za predknjižno obdobje slovenščine avtor ponovno in aktualizirano z vidika svojih raziskav ugotavlja, da »vsi ti posvetni fragmenti in pričevanja kažejo na dolgo tradicijo razplastenosti same slovenščine« (19).
– Vsekakor pomembna, čeprav kratka, so avtorjeva aktualizirana ovrednotenja pretežno sociojezikoslovnih prispevkov tako starejših kot sodobnih domačih jezikoslovcev in teoretikov (npr. Kopitarja, Prešeren-Čopovega kroga, S. Škrabca, B. Voduška, M. Orožen, B. Pogorelec, J. Toporišiča, A. Vidovič Muha, V. Gjurina). Nekaterih avtorjevih povzemanj, komentiranj in reinterpretacij zgoraj omenjanih avtorjev se vsaj dotikam tudi tu.
– Primerjalno-informativno zgoščen in zato obvestilno koristen je pregled tujih jezikoslovnih šol in usmeritev. Na kratko so pokomentirana nekatera stališča in usmeritve zelo znanih in tudi manj znanih oz. vsaj v slovenskem prostoru manj omenjanih teoretikov oz. jezikoslovcev – pogosteje so komentirani M. M. Bahtin, R. Jakobson, V. N. Vološinov, W. Labov, J. Kristeva, B. Bernstein, N. Chomsky, Ch. Sanders Peirce, R. Barthes, B. Havránek, M. A. K. Halliday. Avtor jih večkrat navaja tudi zaradi prevzetega izrazja in opredelitev, tako npr. R. Jakobsona povezuje s *konceptom jezikovnih funkcij* (81–82), J. Kristevo povezuje z *intertekstualnostjo* (tj. »lastnost danega besedila, da se hkrati sklicuje na različne sisteme besedil in s tem tudi na različne interpretacije« (59)), W. Labova s pojmoma *prestiža* in *stigme* v komunikaciji (70), s povezovanjem geografskega in socialnega v sociolekt (134) in s pojavnostjo izrazito družbenih pogojenih jezikovnih sredstev kot so *stereotipi* in *hiperkorekture* (142–143), M. A. K. Hallidaya s *semiotičnimi funkcijami* oz. *metafunkcijami* jezikovnih sredstev kot so ideacijska, medosebna ali besedilotvorna (77–79) ipd.

2 Terminologija – predlogi in dopolnitve

– Ena izmed glavnih avtorjevih postavk je tudi, da je za razumevanje in opredeljevanje »današnjega vrednotenja jezikovne raznolikosti v slovenski jezikovni skupnosti« trenutni pojmovnik slovenskega jezikoslovja iz različnih razlogov problematičen oz. pomanjkljiv. Ta pripomba se je kot utemeljena pokazala predvsem na področju avtorjevih podrobnejših raziskav govoric posameznih družbenih skupin, tj. predvsem v raziskavah in opredelitvah t. i. sociolektov.
– Standardizacijo knjižnega jezika avtor opredeljuje kot družbeni postopek nadzorovanja podobe lastnega jezika (15). V zgodovinskem pregledu tako na začetku avtor ločuje Trubarjev naddialektni kulturni jezik, ki mu dodaja Bohoričevo standardizacijo (22).
  Ker je za avtorja izhodiščno merilo družbeno upravičena utemeljitev in opredelitev posameznih pojavnih oblik jezika, se zaveda, bi bilo z vidika družbene prakse in tradicije zaenkrat premalo utemeljeno oz. neutemeljeno kar opustiti oz. nadomestiti nekatera osrednja slovenska tradicionalna pojmovanja tipa *knjižni jezik*. Avtorjev pojmovnik torej »ne ukinja pojma knjižnega jezika, temveč mu zgolj skuša najti trdnejše, bolj družbeno realne temelje« (46). Tokovi standardiziranja in kultiviranja jezika so, kot avtor še enkrat zgodovinsko potrjuje, zgodovinski in tradicionalni in tudi zato soodvisnorazvojno vzporedni. Tako v okvir *knjižnega jezika* z upoštevanjem t. i. prožne stabilnosti umešča *standardni jezik* (s pomensko rabo iz anglosaškega jezikoslovja) in *kulturni jezik* (poimenovanje in uporabo povzema po A. Vidovič Muha) – v pojem knjižnega jezika zajema standardizacijo (v smislu slovnične urejenosti v pisavi in izreki in hkrati zmožnosti čim večje funkcijske/žanrske zdiferenciranosti) in kulturnost oz. kultiviranost (v smislu upoštevanja predvsem vsebinskih vidikov kulturne komunikacije).
– Še najbolj upravičeno in koristno se izkaže avtorjevo prizadevanje za »bolj domišljeno terminologijo« pri natančnejših vsebinsko-izraznih ločevanjih v okviru *diskurzov kot govoric*

ustanov (z delitvijo na *izvršni diskurz* s pravom kot matično ustanovo, *uporabnostni diskurz* z ekonomijo kot matično ustanovo, *spoznavni diskurz* z znanostjo kot matično ustanovo in *imaginativni diskurz* z literaturo kot matično ustanovo) in *sociolektov kot govoric različnih družbenih skupin in različnih družbenih mrež* (z delitvijo na *sociolekte starostnih skupin*, *sociolekte spolov*, *sociolekte glede na življenjski stil*, *sociolekte glede na ideološko držo*, *sociolekte glede na družbeni sloj*). Z vidika naštetih dejavnikov razdelitve avtor *kultivirane sociolekte* povezuje z jezikom dominantne (jezikovne) kulture, kot obrobnejše oz. marginalne oblike obravnava (tudi izvorno) različne oblike *ekscesnih sociolektov*; ko pa se pravo ekscesno kliširа, postane še skomercializirani *postekscesni sociolekt*.

3 Za konec

Najprej še nekaj opazk, tako da bo tisto prevladujoče dobro, ki knjigo tudi označuje, prihranjeno za čisti konec.

– Sklicevanje na nenatančno in pomanjkljivo zvrstnojezikovno označevanje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika je glede na samo *knjižno* izhodišče slovarja in pa seveda tudi na dejstvo, da je njegov koncept nastal v začetku šestdesetih let dvajsetega stoletja, ki je vsaj v izhodišču razpolagal z drugačno družbeno, jezikovno in jezikoslovno situacijo, neupravičeno. Vemo namreč tudi, da poleg osrednjih slovarjev knjižnega jezika imamo za natančnejše tako socialne kot funkcijske opredelitve jezika/govoric posameznih družbenih skupin t. i. specialne slovarje pesniškega jezika, npr. slovar Puškinovega jezika (pri nas je S. Suhadolnik je zbral besedišče za slovar Prešernovega jezika), obstajajo slovarji slenga idr. Sicer pa avtor skorajda istočasno korektno ugotavlja, da »/so/ razlike /pri pomenski uporabi iste besede/ lahko preveč subtilne in daljnosežne, da bi jih praktično uporaben slovar lahko zajel« (9) in da »/z/a dobro rabo jezika ne bo nikoli zadoščal učinkovit slovar; vedno bo potrebna socializacija v dani kulturi in njeni strukturi« (12).
– Glede na to, da so zbirke in korpusi sčasoma postali osnovni gradivni viri za preučevanja vseh pojavnih oblik jezika in glede na to, da so v naših gradivnih zbirkah govorjena besedila zelo skromno zastopana ali pa jih (še) ni, bi mogoče pričakovali v katerem koli izmed kontekstov vsak kakšen avtorjev krajši komentar ali pa stališče o tem.
– Mogoče bi bilo v prid tej mnogoobrazni predstavitvi jezika, če bi avtor npr. s kratkimi komentarji ali opombami nakazal, v kakšna razmerja do različnih socialnih oblik jezika v tej zdiferenciranosti jezika postavlja strokovne jezike.

Sicer pa je razprava v obliki monografskega dela živo angažiran strokovni in človeški odziv na dosedanje in sedanje jeziko/slo/vno stanje na Slovenskem. Čeprav knjigo odlikuje velika jezikoslovna vednost in razgledanost v obravnavanem področju in seveda hkrati tudi zrela stilistika tako strokovnega kot siceršnjega komentiranja, je zagotovo najdragocenejši prispevek obširna razprava o sociolektih. Delu dajejo dodatno, tako vsebinsko kot stilsko, živost aktualni zgledi iz našega vsakdana, ki poleg jezikoslovne dokazujejo in izražajo tudi še kako živo avtorjevo umetniško angažiranost v tej družbi.

Knjiga je lahko razumljena tudi kot poziv in pobuda za nadaljnja razmišljanja o zelo različnih vlogah in statusih jezika v družbi in za nadaljnja raziskovanja jezika in govoric vsakdanje družbene prakse – priznavanje vseh oz. čimveč obstoječih pojavnosti slovenščine – še zlasti predstavljanje družbene hierarhije govoric in njihove medsebojne dinamike v vsakdanji družbeni praksi – namreč pomeni tudi enega od načinov utrjevanja statusa slovenščine v današnji družbi. Monografija s svojo dovolj drzno angažiranostjo naravnost kliče k nadaljnjim razpravljanjem in razčiščevanjem.

Andreja Žele
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani